

Una relectura de l'urbanisme de l'Est

A new interpretation of the Eastern urban design

JOSÉ MARIA LOZANO

The fascination with Le Corbusier in post-communist countries

Before going into in-depth questions, we should clear up a few points.

1. "Post-Communism" is the term which tends to be used by a great many of the intellectuals who live there to refer to that racial and geographical conglomeration known for years as the "Eastern-block countries". Today, to call them "former Eastern-block countries" is something more than a literary figure, given such widely varying locations, as well as widely varying historical backgrounds—the history before the results of the division after the War—and the obviously very different courses currently being taken by areas which, looking back to the sixties and seventies in Spain, for instance, were commonly known as "oriental".

2. The "fascination with Le Corbusier" refers to the architectural practice—clearly stemming from the authorities—which was carrying out, with greater or lesser awareness, a great many of the theoretical ideas of the Modern Movement which in the field of urbanism and the construction of cities (and also of the "architectonic language") earlier been proclaimed by the recognised master of Rationalism.

3. The term "fascination" is borrowed from an active Polish architect and lecturer in architecture, Adam Szymisky.¹ He uses this term to synthesise an awkward mixture of bad conscience, respect, conviction and self-criticism, never exempt from a natural reaction against a past in which—in general lines—he does not wish to see himself as an accomplice, and which he wishes to leave behind and almost forget.

The generalization of the term as applied to the above-mentioned series of countries is merely an attempt to establish a hypothesis with a certain degree of universality, the fruit of similar knowledge of the situation in Czechoslovakia, part of the former Soviet Union, Rumania, Hungary and, basically, Poland. The theme is particularly attractive today, given the pressing need for serious research and practical experimentation into new ways of conceiving the architecture of housing, as well as the construction of the city, at the end of this twentieth century; and given too that the absence of such research in recent decades forces a connection with considerations inferable from the fifties and therefore the crisis—the supposed crisis—of the precepts formalized in this field by the Modern Movement.

If, as a rule, few doubts arise as to the generally negative consequences in "Western" countries—and particularly in Spain—by the thoughtless manipulation of the Athens Charter, La Ville Radieuse, zoning and

La fascinació per Le Corbusier als països postcomunistes

Abans d'entrar en qüestions de fons, convé fer alguns aclariments previs.

1. Una bona part dels intel·lectuals que hi habiten tendeixen a referir-se amb el terme *postcomunisme* a aquest conglomerat racial i geogràfic conegut durant anys com a *països de l'Est*. Anomenar-los avui *antics Països de l'Est* resulta alguna cosa més que una figura literària, tenint en compte les seves localitzacions tan diferents, els seus antecedents històrics també tan diversos—de la història prèvia als resultats del repartiment de la guerra—i les distintes trajectòries actuals d'unes zones que, tot recordant les dècades dels seixanta i els setanta, des d'Espanya, per exemple, eren conegudes amb l'apel·latiu comú d'*orientals*.

2. La *fascinació per Le Corbusier* vol fer esment de la pràctica arquitectònica—clarament dirigida des de l'Administració—amb la qual s'estan fent realitat, amb un grau de consciència més o menys gran, una bona part de les idees teòriques del moviment modern que havia promulgat prèviament el reconegut mestre del racionalisme en el camp de l'urbanisme i de la construcció de la ciutat (i, també, del *llenguatge arquitectònic*).

3. El terme *fascinació* ha estat adoptat d'un inquiet arquitecte i professor d'arquitectura polonès, Adam Szymisky.¹ Amb aquest terme Szymisky pretén sintetitzar una difícil barreja de mala consciència, respecte, convenciment i autocrítica, mai exempta d'una reacció natural contra un passat del qual—en línies generals—no es vol reconèixer còmplice i del qual desitja sortir i gairebé oblidar.

La generalització esmentada del terme al conjunt de països de l'est no pretén sinó establir una hipòtesi amb un cert grau d'universalitat, fruit d'un coneixement semblant de la situació a la República Txeca i Eslovàquia, una part de l'antiga Unió Soviètica, Romania, Hongria i, sobretot, Polònia. El tema resulta especialment atractiu avui, atesa la necessitat apressant d'una recerca seriosa i d'una experimentació pràctica de noves maneres d'entendre l'arquitectura de l'habitatge, com també la construcció de la ciutat a la fi del segle XX, i atès també que l'absència d'aquesta recerca durant les darreres dècades ens obliga a connectar precisament amb els plantejaments disciplinaris deduïbles dels anys cinquanta i, per tant, de la crisi—la pretesa crisi—dels preceptes formulats en aquest camp pel Moviment Modern.

Varsòvia. Foto J.M. Lozano

Varsòvia. Ciutat "Panienska".
Warsaw. "Panienska" city.
(E. Kupieki, Varsovie, paysage et
architecture. Ed. Arkady, 1970)

Varsòvia. Foto J.M. Lozano

Szczecin. Zona residencial. Residential area.
Foto J.M. Lozano

open building (mainly effected as it was from the point of view of fierce, unrooted capitalism with absolutely no social concern on the part of the authorities), the observation of results obtained in "post-Communist" countries calls for a careful interpretation, with not preconditioned conditioning by our closest experiences.

We should also point out two situations which cannot be left out of our considerations, and between which there is an obvious relationship: on the one hand, the physical destruction brought about by the war in a great many cities and towns, with the disappearance of entire districts and the deterioration to extreme degrees of centres and symbolic areas (eighty per cent of Warsaw, for example, was destroyed); then the extremely important policy of fast, mass generation of housing which governments had urgently to design. The artificiality of some frontiers, the depersonalization which almost wholesale changes of population wrought in some existing cities, the creation of new large-scale urban nuclei close to the old cities, are all factors which must also be taken into account.

On the other hand, scientific and technological preparation, far from negligible in some sectors of production, the actual discipline of authoritarian regimes and, finally, the capacity—beyond expropriation—for nationalization or deprivatization of land by the ruling political regime, together with a certain pragmatism which is always debatable in intellectual terms, were completely indispensable for the result of the operations analysed here. By this I refer to those "residential estates" which, mainly set in urban outskirts or forming new nuclei close by, today characterize the most common landscape. Of particular interest are those not infrequent smaller scale examples which are set into what was left of the old urban fabric of nineteenth century cities, substituting entire areas or—normally none too subtly—connecting with what remains of them. A building type for collective facilities, for school, business, health, hotel or administrative purposes, which complete the picture of a "post-rationalism" which did not come into being as such (although it was really a late rationalism) and which today is in fact the largest-scale practical case known on these lines in Europe.

To visit them, to stroll though the extensive open space—normally green—which is left between usually large buildings; to recognise the effects of the

Si habitualment no se solen plantejar gaires dubtes sobre les conseqüències, generalment negatives, que la manipulació desconsiderada de la Carta d'Atenes, de la Ville Radieuse, de la zonificació i de l'edificació oberta va implicar en els països occidentals, i particularment en el territori espanyol (en fer-se bàsicament des de l'òptica d'un capitalisme ferotge i desarrelat, amb una vigilància social nul·la per part de l'Administració), la comprovació dels resultats obtinguts als països postcomunistes exigeix una lectura acurada i no condicionada d'antuvi per les experiències més properes. Convé assenyalar també dues situacions que no poden deixar de ser tingudes en compte i entre les quals hi ha una relació evident. D'una banda, la destrucció física que va representar la guerra a bona part de capitals i ciutats, amb la desaparició de barris sencers i el deteriorament, en graus d'extremitat gravíssima, de centres i zones representatives (el vuitanta per cent de Varsòvia, per exemple, va quedar destruït). D'altra banda, la importantíssima política de generació ràpida i massiva d'habitatge que els governs van haver de projectar amb urgència. L'artificialitat d'algunes fronteres, la despersonalització que canvis gairebé íntegres de població van provocar en algunes ciutats existents, la creació de nous nuclis urbans de dimensions importants, propers a les velles ciutats, són factors que també cal considerar.

Al costat d'això, hi ha una sèrie de factors que van resultar un complement indispensable per al resultat de les operacions que analitzem aquí, com ara una preparació científica i tecnològica que en alguns sectors de la producció no era gens menyspreable, la disciplina pròpia dels règims autoritaris i, finalment, la capacitat de nacionalització o desprivatització del sòl—més que no pas d'expropiació—deduïble del règim polític imperant, tot plegat sumat a un cert pragmatisme sempre discutible en termes intel·lectuals. Les operacions esmentades són les dels polígons residencials que, enclavats principalment a les perifèries urbanes o formant nous nuclis al seu voltant, caracteritzen actualment el paisatge més comú d'aquests països. Resulten especialment interessants aquells polígons—gens infreqüents—de dimensions més reduïdes i que s'insereixen en el que va quedar de les velles trames urbanes de les ciutats del XIX, substituint zones senceres o connectant—normalment sense gaire subtilesa—el que en quedava. Una tipologia d'edificis d'equipaments col·lectius, escolars, comercials, sanitaris, hotelers o administratius completen

Szczecin. Zona residencial. Residential area.
Foto J.M. Lozano

repetition —also systematic— of types of housing and prefabricated elements for their construction. To go into the homes —almost precarious in their dimensions— to hear the opinions of their inhabitants, usually sceptical about the repetitive result and little aware of the “privilege” of the large community infrastructures which, for example, include heating. And to talk with some of the architects, as well, none too inclined to be explicit, accusing themselves of a certain political collaborationism, unwilling to voice a serious criticism of their actions and wishing to forget the experience to substitute it with a new, presumably more “humanized” idea, tending to fall into the neo-vernacular if not historicism or the most abominable post-modernism.

All of this allows us to talk in different terms than those of the purely theoretical plane to which we have become accustomed. To be somewhat ingenuous, everything which used to be considered an unknown factor (the negative or positive aspects which may arise from this view of “rationalist urbanism”) exists and can be reliably observed, particularly today when the “use” is another as a result of a change in political regime. Perhaps this aspect has not been paid due attention (in our country at least).

It is not a question, for instance, of weighing up the alternative to the corridor-street, the lounge-street or the “conventional” city square, which is represented by discontinuous spaces between blocks of buildings normally each parallel or perpendicular to the other (orientation allowing); of placing each option in the corresponding balance of contemporary urbanity. It should, however, be pointed out that one may feel comfortable in them, that it is possible to stroll, pause to rest or just cross them and that here, too, “children play and old people bask in the sun or the cool air”. It is also, of course, evident that only on the basis of this formula it is possible to achieve an almost fifty-fifty proportion between free and occupied space in the city. The disregard for specific siting, the lack of necessary specificity to characteristics of climate, views, culture and even customs and sometimes even the lack of attention to topography and orientation, tend to be the most important defects which can be seen at a glance on more than one occasion. This is not an ill inherent in the system, though, but perhaps the grossest result of a possible absence of specifically architectural values.

The “famous” problem of the depersonalization produced by repetition, of the urban “monotony” which is the result of the systematic use of a single

d’alguna manera el panorama d’un *postracionalisme* que no va néixer com a tal (tot i que realment es tractés d’un racionalisme tardà) i que, de fet, actualment és el cas pràctic de més envergadura conegut en aquesta línia a Europa. He tingut ocasió de visitar-los, de passejar per l’ampli espai lliure —normalment verd— que queda entre els edificis, habitualment de dimensions considerables; de reconèixer els efectes de la repetició sistemàtica també de tipus d’habitació i d’elements prefabricats per a la seva construcció; d’entrar als habitatges —gairebé precaris, des del punt de vista de les dimensions— i de conèixer les opinions dels seus estadants, generalment escèptics amb el resultat repetitiu i poc conscients del *privilegi* de les grans infraestructures col·lectives que inclouen, per exemple, la calefacció; de conversar també amb alguns dels seus autors, gens proclius a ser explícits, autoinculcats d’un cert col·laboracionisme polític, reticents a anunciar una crítica seriosa de la seva actuació i desitjant oblidar l’experiència per tal de substituir-la per una visió nova i presumptament més *humanitzada*, una visió que tendeix a caure en el neo-vernacular i fins i tot en l’historicisme o en el postmodernisme més execrables.

Tot això permet ara que parlem en termes diferents als habituals des d’un pla purament teòric. Dit d’una manera una mica ingènua, tot allò que normalment es plantejava com una incògnita (els aspectes negatius o positius que es poguessin derivar d’aquesta visió de l’*urbanisme racionalista*) existeix i pot ser observat de manera fefaent —sobretot avui, que l’ús n’és un altre— a causa del canvi de règim polític. Es tracta d’una qüestió que, almenys al nostre país, possiblement no ha rebut l’atenció deguda.

No és qüestió, per exemple, de mesurar l’alternativa que impliquen al carrer corredor, al carrer saló o a la plaça de la ciutat *convencional* els espais discontinus entre blocs d’edificació normalment paral·lels o perpendiculars entre ells (si l’orientació ho permet), dipositant cadascuna de les opcions en el platet corresponent de la balança de la urbanitat contemporània.

Cal assenyalar, no obstant això, que s’hi pot estar a gust, que hi podem passejar, aturar-nos a descansar-hi o simplement travessar-los, i que els nens també hi juguen i la gent gran hi pren el sol, o la fresca.

És evident, d’altra banda, que només amb aquesta fórmula és possible aconseguir en la ciutat una proporció gairebé al cinquanta per cent entre espai lliure i espai ocupat.

housing type and as a result of a single construction type is an ideological question and far from resolved in the apparent diversity of residential “consumer” architecture which our subsidized or middle class developments propose.

The buildings (normally high blocks, occasionally towers) comprise small units with one to three bedrooms ranging between 23 square metres for the smallest to 75 for the most generous.

These are laid out around corridors, often central, and are therefore usually condemned to a single orientation; or around vertical cores which serve two units per floor (usually those of a surface area of over 45 square metres).

There is little use of the duplex —always with absolutely minimum dimensions—, with a corridor along the façade (the north-facing one naturally being the least favourable in this context) with a width of frontage per unit of 3.6 metres and a total depth of 12 metres, or with a central corridor every three floors (in the version of the “semiduplex” made famous by Le Corbusier’s “Unité”), in this case with 3.3 metres of frontage and a depth —including perimeter terraces— of 16 metres.

The resulting blocks attain lengths of 45 metres at shortest with 80 metres being the more usual (lengths of up to 150 metres can be found) with five storeys for those without a lift but more twelve or fourteen. As for the usually towers, which may be “low” or high, they comprise four or six homes around a central core, with a strict ground plan resolved in a 16.2 metre square.

All this usually constructed on the basis of an adaptable system of heavy prefabricated concrete panels (initially of French patent which later inspired a national version) with a basic module measuring between 4.8 and 5.4 metres and a supporting module of 2.4 metres, 3 metres or, exceptionally, 6 metres. The finishes and even the joints are characterised by unconcealed natural exposure, though continuous cladding is often used or metal or fibrocement sheet is superposed, contributing towards the final image obtained by wooden window frames and metal bars. In this sense, mention should be made of the

Szczecin. Gran edifici d'habitatges i testera comercial.
Large housing block with commercial frontage.
Foto J.M. Lozano

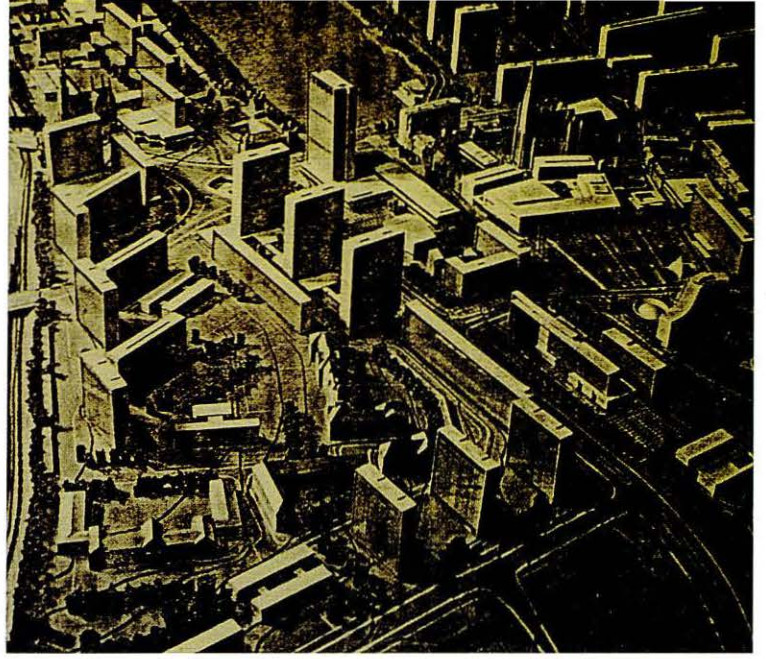
La despreocupació per la implantació concreta en el lloc, la manca d'especificitat necessària que es dedueix de les característiques pròpies del clima, les vistes, la cultura i, fins i tot, els costums, i de vegades també la desatenció envers una topografia i una orientació, solen ser els defectes més rellevants que salten als ulls més d'un cop. Però aquest no és un mal endèmic del sistema, sinó potser el fruit més groller d'una absència eventual de valors pròpiament arquitectònics.

El famós problema de la despersonalització que provoca la repetició, de la *monotonía* urbana que resulta de l'ús sistemàtic d'un tipus d'habitatge i d'un tipus edilici fruit de l'associació del primer, és una qüestió d'arrel ideològica i no està ni de bon tros resolt en la diversitat aparent de l'arquitectura residencial *de consum* que proposen els nostres barris socials o petitburgesos.

Les edificacions (normalment blocs en altura, i ocasionalment torres) es componen a partir d'unitats reduïdes amb programes d'un a tres dormitoris que oscil·len entre els 23 metres quadrats útils del més petit i els 75 del més generós. Aquests es disposen entorn de corredors que sovint són centrals i, per tant, solen estar condemnats a una orientació única, o bé també al costat de nuclis de comunicació vertical que serveixen dos habitatges per planta (habitualment per als de superfície de més de 45 metres quadrats).

Molt poques vegades es fa ús del dúplex, i si és així sempre és amb dimensions realment mínimes, en què el dúplex s'agrupa mitjançant un corredor en façana (la nord, naturalment la més desfavorable en aquest entorn), amb 3,60 metres d'ample de façana per a la unitat i una profunditat total de 12 metres, o bé mitjançant un corredor central cada tres plantes (en la versió del *semiduplex* que divulgarà la *Unité* de Le Corbusier), en aquesta ocasió amb 3,30 metres de façana i una profunditat de 16 metres, incloent-hi les terrasses perimetrals.

Els blocs configurats d'aquesta manera acaben tenint longituds que oscil·len entre els 45 metres, els més curts, i els 80 metres, els més habituals (és possible trobar-ne alguns

decreasing concern for the final image and the fact that, curiously enough, the "oldest" estates appear, today, better constructed and finished than more recent ones.

It must be said that the housing types often lack an interest in research as regards questions of space or indication of forms of use which are not the most conventional; in general, they repeat "lay-outs" of rooms with specific functions deriving almost literally from studies of almost thirty years earlier in Frankfurt or Berlin. The most noticeable shortcomings probably lie in this aspect, and in the almost absolute absence —although it may seem contradictory, given that the administration would have allowed it— of generous collective-use common spaces services or facilities to complement the home.²

In this sense, Warsaw includes a large number of experiments which, altogether, cover practically every possible typology; some provincial towns however include experiments which are more practical; worthy of mention, by way of example, is the work in Szczecin by Witold Jarzynka —an excellent architect and lecturer in architecture, today involved with an ecological approach to architecture— and particularly his projects for the city centre, beside the cathedral (1956), the Baudurskiego complex (1968) and the Kolobrzeg sanatorium (1963).

Along the same lines as the buildings for collective housing, are designed university halls of residence for lecturers and students which also on occasion form smaller-scale complexes. And with principles which are none too different, though with the incorporation of large spaces which call for much larger spans and introduce porticoed systems of broad prefabricated rafters, excellent projects are drawn up for university or workers' canteens, and buildings for teaching, hospitals and sport.

Some particularly interesting examples are the large buildings of commercial and administrative facilities, of which the solutions of Zbigniew Ilnatowicz and Zbigniew Karpinski can perhaps be seen as paradigmatic.

They are authors in Warsaw of the CDT (today Smynk) warehouses (1951) and the commercial complex in Marszałkowska street (between 1958 and 1968) respectively. The first of these (somewhere between Mendelsohn and Le Corbusier) with splendid rounded, glazed facades at the corners; and the second (more "Miesian") with impressive structural projections of a single, ample bay, in a large longitudinal building

de fins a 150 metres), amb cinc plantes d'alçària per als que no tenen ascensor, o bé amb dotze i catorze plantes, que sol ser el més freqüent. Les torres, d'altra banda, també indistintament baixes o en altura, disposen quatre o sis habitatges entorn d'un nucli central, amb una planta *disciplinària* resolta en un quadrat de 16,20 metres de costat.

Tot això sol estar construït a partir de suggerents sistemes de prefabricació pesant sobre la base de plafons de formigó (en principi de patents franceses i més endavant pròpies, tot i que inspirades en les primeres), amb un mòdul bàsic d'entre 4,80 i 5,40 metres i un altre de suport de 2,40, 3,00 o, excepcionalment, 6,00 metres.

Els acabats i fins i tot les juntes s'assumeixen amb una indissimulada naturalitat, si bé sovint s'utilitzen recobriments continus o se superposen xapes metàl·liques o de fibrociment que col·laboren a la imatge final que procuren la fusteria i les defenses metàl·liques.

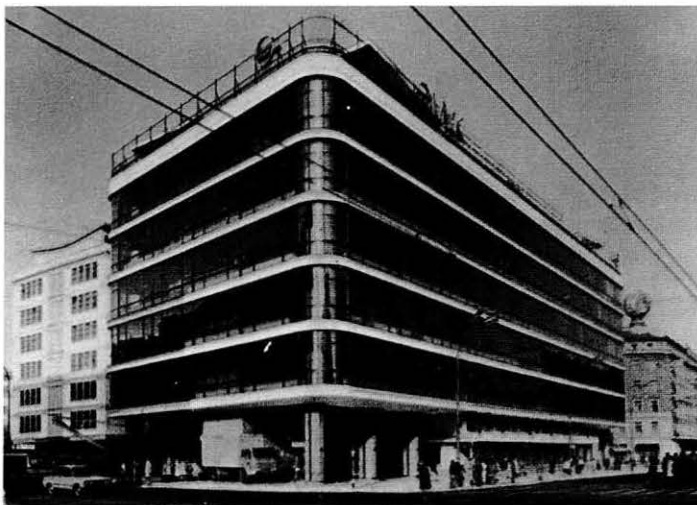
En aquest sentit hem de posar en relleu la desatenció creixent envers la imatge final, de manera que, curiosament, els polígons més *antics* resulten avui millor construïts i millor acabats que els més recents.

És cert que als *tipus* d'habitatge sovint els manca un interès de recerca pel que fa a qüestions espacials o indicadores d'una forma d'utilització que no sigui la més convencional; en general repeteixen esquemes de *distribució* de peces de funció especialitzada derivats gairebé literalment del que s'havia estudiat trenta anys abans a Frankfurt o a Berlín.

En això i en l'absència gairebé absoluta —encara que sembli contradictori, ja que la gestió ho hauria permès— d'espais comuns generosos d'ús col·lectiu, serveis o equipaments complementaris de l'habitatge, radiquen probablement les mancances més significatives.²

Varsòvia allotja, en aquest sentit, un bon nombre d'experiències que en conjunt abracen pràcticament tot el conjunt de tipologies possibles, però algunes ciutats més petites presenten experiències més ajustades, entre les quals podem destacar, a tall d'exemple, l'obra a Szczecin de Witold Jarzynka —un excel·lent arquitecte i professor d'arquitectura, avui preocupat per una implantació ecològica de l'arquitectura— i, particularment, els seus projectes per al centre urbà, juntament amb la catedral (1956), el conjunt de Baudurskiego (1968) o el sanatori de Kolobrzeg (1963).

Witold Jarzynka. projecte de barri residencial, 1970.
Project for a residential district, 1970.

composed of three bodies, contrasting with the svelteness of the towers of over 25 storeys which form part of the complex in the heart of Warsaw. The result is, to a large extent, positive, the experiment a rich and didactic one at a moment such as the present, when a return to research seems inevitable after its abandonment with regards to the architecture of housing and at a moment of crisis for a great many of the best known plans for the evolution and development of our cities. At a moment plagued with sickly, self-absorbed languages, of architects looking (admirably) at their own navels, of rhetorics, metaphors and analogies, of such confused terms as "poetics" or "ideation", of deliberate contempt for objectivity and figures, whether measurements or finances. Not too long ago, Peter Buchanan¹ pointed out how perhaps the experiments in collective housing which had been carried out with evident failure in solving social and suburban accommodation could be picked up successfully for use by more privileged classes. Alongside this hypothesis, perhaps it is not too far-fetched to say that the experience of "post-Communist countries" could provide a glimpse of proposals which classical capitalism has not been able —or willing— to carry out, and which in a new order of things and a more solid urban culture could today be tackled effectively.

From here, stems the unconcealed enthusiasm for the "rediscovery" of architectures which are too lightly reviled and the interpretation of which has perhaps not yet been definitively pronounced.

1. Currently Vice President of the Faculty of Engineering for Construction and Architecture of Szczecin. I have recently had many provocative conversations with him about these questions.
2. The kitchen tends to be a closed, autonomous room, and the bathroom normally comprises three fittings — though there is sometimes recourse to the French solution of placing the toilet apart; this does not always resolve the question of the air shaft, as would appear to be desirable in these systems. (In the seventies some proposed complete units of small dimensions which also include the washing machine.)
3. In the paper presented at the International Congress "Architecture of housing at the end of the twentieth century", Valencia, February 1992.

JOSE MARIA LOZANO (1950), Doctor in Architecture, Professor of Architectural Design since 1989. He has been Director at the Architectural Design Department and Subdirector of the School of Architecture of Valencia. He is currently Director at the Centre of Progressive Technological Studies of La Habana and Guest professor at the Faculty of Architecture of La Habana (Cuba).

Zbigniew Ihnatowicz. Edifici comercial CDT. Varsòvia, 1948-51.
CDT department store, Warsaw, 1948-51.
(T. Przemysław Szafer, *Arquitectura polaca contemporánea, Arcady 1988*)

En la mateixa línia dels edificis per a habitatges col·lectius, es projecten les residències universitàries per a professors i estudiants que de vegades també formen conjunts d'escala una mica menor. I amb principis no molt diferents —tot i que amb la incorporació de grans espais que exigeixen llums molt superiors i que ja plantegen sistemes porticats de bigues prefabricades de cantell gran—, es resolen excel·lents projectes de menjadors universitaris o obrers, d'edificis docents, hospitalaris o esportius.

Els grans edificis d'equipament comercial o administratiu constitueixen experiències particularment interessants. Potser resultin paradigmàtiques les solucions de Zbigniew Ihnatowicz i Zbigniew Karpinski, autors dels magatzems CDT (actualment Smynk) (1951) i del complex comercial del carrer Marszalkowska (1958-1968), respectivament, a Varsòvia. El primer d'ells, en una línia entre Mendelsohn i Le Corbusier, amb esplèndides façanes vidrades arrodonides a les cantonades; el segon, més *miesià*, amb impressionants vols estructurals d'una única i àmplia crugia, en un gran edifici longitudinal constituït per tres cossos que contrasta amb l'esveltesa de les torres de més de 25 plantes que formen part del conjunt, al cor de Varsòvia.

El balanç és, en bona mesura, positiu. L'experiència és rica i didàctica en un moment com l'actual, en el qual sembla inevitable reprendre la recerca abandonada respecte a l'arquitectura de l'habitatge i en el qual es manifesta la crisi de bona part dels plantejaments més coneguts respecte a l'evolució i al desenvolupament de les nostres ciutats. En un moment farcit de llenguatges abstrets i malaltissos, d'arquitectes mirant (i admirant) el seu propi melic, de retòriques, metàfores i analogies, de termes tan confusos com *poètica* o *ideació*, d'intencionats menyspreus cap a l'objectivitat i les xifres, tan si són dimensionals com econòmiques.

Peter Buchanan assenyalava encara no fa gaire que potser les experiències sobre habitatge massiu que s'havien dut a terme amb un evident fracàs per resoldre allotjaments socials i suburbans es podrien reprendre amb èxit si es destinaven a usuaris pertanyents a classes més privilegiades.³ Paral·lelament a aquesta hipòtesi, potser no seria aventurat enunciar que l'experiència practicada als països *postcomunists* pugui ser capaç de fer albirar propostes que el capitalisme de tall clàssic no ha sabut —o no ha volgut— tirar endavant i que en un nou ordre de coses i una cultura urbana més sòlida actualment es poden abordar amb eficàcia.

D'aquí prové aquest entusiasme no dissimulat cap al *redescobrim* d'arquitectures infamades amb excessiva lleugeresa, la lliçó de les quals possiblement no ha acabat de ser dictada.

1. Actualment vicedegà de la Facultat d'Enginyeria de la Construcció i Arquitectura de Szczecin. Amb Szmysky he tingut recentment múltiples i substancioses converses sobre aquestes qüestions.
2. La cuina sol ser una estança autònoma i tancada, i el bany, normalment constituït per tres aparells —tot i que de vegades es fa ús de la solució a la francesa d'independitzar-ne el wàter—, no sempre resol amb això una columna humida, com semblaria desitjable en aquests sistemes. (Durant els anys setanta alguns d'aquests sistemes proposen unitats completes de dimensions reduïdes que inclouen també la rentadora.)
3. Ponència presentada al congrés internacional "Arquitectura de l'habitatge a la fi del segle XX", València, febrer de 1992.

JOSE MARIA LOZANO (1950), Doctor en arquitectura, Professor de Projectes des de 1989 i responsable d'una línia d'investigació sobre habitatge social. Ha estat Director del Departament de Projectes i Subdirector de l'Escola de València. Director del Centre d'Estudis de Tecnologies Avançades de La Habana (Cuba).

Zbigniew Karpinski.
Centre urbà del carrer Marszalkowska en projecte, 1958.
Urban centre at Marszalkowska street in project, 1958.
(T. Przemyslaw Szafer, *Arquitectura polaca contemporànea*,
Arcady 1988)

Varsòvia. Avinguda Jerolimskie i el centre
comercial, ja realitzat, del carrer Marszalkowska.
Warsaw. Jerolimskie avenue and the built shopping
centre on Marszalkowska street.
(E. Kupieki, *Varsòvia, paysage et architecture*.
Ed. Arkady, 1970)

